

הרב יואל פרידמן

קיום האילן המורכב באיסור וגידולו

הצגת הבעיה

רוב השתילים שאנו נוטעים מיוצרים במשתלות. חלקם הגדול מורכבים – רובם מ'מין במינו' ומיעוטם מ'מין באינו מינו'. הבעיה של הרכבת מ'מין באינו מינו' קיימת במינים להלן: אגס, אפרסק, נקטרינה, שזיף, משמש; ובמידה מסוימת במיני ההדר, בפרט באשכולית, פומלית ופומלה.

השאלה היא מה הדין של עץ שכבר הורכב באיסור וניטע במטע או בגינה – האם מותר לגדל, להשקות ולדשן אותו ולקטוף את פירותיו, או שמא אסור לגדלו ואף צריך לעקור אותו?

א. איסור קיום בכלאי זרעים

הגמרא (ע"ז סד ע"א) מביאה את מחלוקת ר' עקיבא ורבנן אם המקיים בכלאיים לוקה. התוספות (ד"ה רבי עקיבא) מבארים שהמחלוקת ביניהם היא **במקרה שעושה מעשה של קיום**, אך אם מקיים בלא מעשה, גם ר' עקיבא מודה שאין לוקים על כך, שכן לדעתו 'לאו שאין בו מעשה – אין לוקין עליו' (מכות כא ע"ב); וכן נראה מדברי רש"י. לדעה זו גם חכמים מודים שאסור לקיים את הכלאיים, ולפי הנראה האיסור אינו אלא מדרבנן¹ או שהאיסור הוא מדין תורה ואין לוקים עליו. לעומת זאת, ה'ערוך' ועוד ראשונים² סוברים שהמחלוקת בין ר"ע לרבנן היא **בקיום שאינו מלווה במעשה**, אך כשעושה מעשה קיום, גם חכמים מודים שלוקה.

הרמב"ם (הל' כלאים פ"א ה"ג) כתב: 'ואסור לאדם לקיים כלאי זרעים בשדהו, אלא עוקר אותן ואם קיים אינו לוקה'. לדעת הרמב"ם המקיים אינו לוקה, ומשמע שאסור לעשות כן מדאורייתא. נחלקו הפרשנים האם דברי הרמב"ם מוסבים על מקרה של קיום עם מעשה או בלא מעשה, כפי שנחלקו הראשונים לעיל. הרדב"ז והמהר"י קורקוס (לרמב"ם

1. עי' חוקות הארץ, פ"א ה"ג, עמ' 50-51 והערות 27-30; וע"ע חידושי חתמ"ס, לע"ז סד ע"א, ד"ה ודע.
2. ה'ערוך' מובא בתוספות, ע"ז סד ע"א, ד"ה רבי עקיבא; רבינו גרשום, מ"ק ב ע"ב, ד"ה ת"ל; רש"י, מ"ק שם, ד"ה אף [לכאורה סותר את מה שהבאנו לעיל בשם רש"י למכות, אך עי' במבוא של א"א קופפר לפירוש רש"י למסכת מועד קטן, תשכ"א, שרש"י שנדפס על הדף במסכת מ"ק - אינו רש"י]; וע"ע חוקות הארץ שם, עמ' 48 הערה 22.

שם) מפרשים שמדובר אף בקיום עם מעשה, ובכל מקרה אינו לוקה, ואילו ה'כסף משנה' מפרש שמדובר בקיום ללא מעשה, אך אם עושה מעשה – לוקה.³ סיכומם של דברים, יש מחלוקת ראשונים מהי דעת חכמים לגבי קיום של כלאי זרעים על ידי מעשה: יש אומרים שאסור מדרבנן וייתכן שמדאורייתא, אך בכל מקרה אין לוקים על כך, ויש אומרים שאסור, והמקיים על ידי מעשה אף חייב במלקות.⁴

ב. קיום בכלאי אילן

יש לברר אם יש איסור קיום גם בכלאי אילן, ואם יש – האם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן. כאמור, לגבי כלאי זרעים יש דרשה של ר' עקיבא, ולגביהם נחלקו הפוסקים מהי דעת חכמים. אמנם ייתכן שאיסור הקיום מיוחד הוא לכלאי זרעים, ובכלאי אילן הדין שונה.

במשנה (כלאים פ"ח מ"א) נאמר:

כלאי הכרם אסורין מלזרוע ומלקיים ואסורין בהנאה כלאי זרעים אסורים מלזרוע ומלקיים ומותרין באכילה וכל שכן בהנאה... כלאי בהמה מותרים לגדל ולקיים ואינם אסורים אלא מלהרביע...

מבואר במשנה שיש איסור קיום הן בכלאי זרעים והן בכלאי הכרם, אך בכלאי בהמה האיסור אינו אלא ההרבעה עצמה. תחילת הפירוש של הר"ש למשנה זו נשמט מן הדפוס ומצוי בהוצאת מכון 'מוצל מאש'.⁵ וזו לשון הר"ש (למשנה, שם):

פירוש מלזרוע ומלקיים. מקיים בכלאים לוקה – היינו כר' עקיבא⁶ ודריש לה מקרא בריש מועד קטן. **ואילן המורכב או זרעים המורכבים לא תני הכא אי שרי לקיים דיש לחלק דכיון דנתאחו יחד חשיב כחד ושרי לקיים טפי כמו כלאי בהמה.** ובתוספתא משמע דאסיר דתניא בפרק קמא בתחום ארזא היו מרכיבין תפוח על גבי אוזרד מצאן תלמיד אחד אמר להם אסורים אתם. הלכו וקצצום, ובאו ושאלו ביבנה ואמרו: יפה אמר אותו תלמיד. בשקי של ציפורי היו מרכיבין קרוסטמל על גבי עוגם מצאן תלמיד אחד אמר להם אסורים אתם ובאו ושאלו ביבנה. אמרו להם: מי פגע בכם אינו אלא מתלמידי בית שמאי.

הר"ש שואל מדוע אין מדובר במשנה על איסור הכלאיים בכלאי אילן, ומסביר שבכלאי אילן, לאחר ההרכבה אין איסור קיום, כי כבר 'נתאחו יחד וחשיב כחד'. הוא משווה בין

3. עי' חוקות הארץ, פ"א ה"ג, עמ' 48-49.

4. עין במשנה למלך, הל' כלאים פ"א ה"ג, שלרבנן, אין כלל איסור כלאיים בקיום, אך עי' בחוקות הארץ שם, עמ' 49-50, שהרב זצ"ל מבאר שזהו דווקא במקרה שגוי זרע בשדה שלו.

5. תלמוד ירושלמי, הוצ' מכון מוצל מאש, בחלק פירוש המשניות לר"ש, עמ' קמו; פירוש הר"ש שם, הוא לפי כתב יד פריס 362 (f 4347), באוצר החכמה, עמ' 188.

6. הר"ש מסביר את המשנה כדעת ר' עקיבא, שלוקה על הכלאיים, כפירוש הראשון בירושלמי (כלאים פ"ח ה"א), ובניגוד להסברו של ר' יוסי (שם). ואם הר"ש רוצה להתיר קיום כלאי אילן לדעת ר' עקיבא, קל וחומר שלשיטתו הדבר מותר לדעת חכמים.

כלאי אילן לבין כלאי בהמה, שבהם נאמר במפורש במשנה שהקיום מותר: 'כלאי בהמה מותרים לגדל ולקיים ואינם אסורים אלא מלהרביע'. ונראה שהסברה שהקיום מותר בכלאי בהמה היא כי האיסור הוא ההרבעה בלבד, וכפי שמגדיר שמואל (ב"מ צא ע"א): 'ובכלאים – עד שיכניס כמכחול בשפופרת'. והוא הדין גם בכלאי אילן, שאמנם נלמד מן הפסוק 'שדך לא תזרע כלאים', אך נלמד גם מאיסור הרבעת בהמה (קידושין לט ע"א; סנהדרין ס ע"א).

כשיטה זו⁷ כתבו גם תוספות הרא"ש⁸, ריטב"א⁹, 'כלבו'¹⁰ ו'ארחות חיים'¹¹. אמנם החידוש בדברי הר"ש הללו הוא הסברה להיתר הקיום: 'דכיון דנתאחו יחד חשיב כחד ושרי לקיים טפיל'. ונראה להסביר שכל איסור כלאיים הוא משום מראית העין¹², כפי שכותב הרמב"ם (הל' כלאים פ"ג ה"ה) בקשר להגדרת המין בכלאי זרעים ובכלאי אילן: 'שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין'. לכן איסור הקיום שנובע מאיסור כלאיים, נאסר רק כאשר אכן יש מראית עין. אך בהרכבת אילן כמו בהרכבת בהמה, לא נותרת מראית עין של איסור לאחר שנעשה המעשה, ולכן מותר לקיימו. סברה זו מובאת ב'תשובות החתם סופר'¹³; ו'ערוך השלחן'¹⁴ שואל את שאלת הר"ש ועונה כפי שעונה הר"ש, וברוך שכיון לדעת ראשונים; ואף מרן הרב קוק זצ"ל האריך בכך ב'משפט כהן'¹⁵.

דברים דומים מצאנו גם בתוספות המיוחסות לר"י הזקן.¹⁶ הוא דן בדברי הגמרא קידושין (לט ע"א), שמבחינה בין כלאי הכרם, שאסורים בהנאה ולכן נאסרו בחו"ל, לבין כלאי זרעים, שאינם אסורים בהנאה ולכן לא נאסרו בחו"ל. וכך הוא כותב:

לא גזרו בהו [בכלאי זרעים] לזרען. אשתכח השתא דהרכבת אילן אסור מן התורה אפילו בחו"ל... **ואם עבר והרכיב מותר בהנאה** כדאיתא בירושלמי בהדיא, דגרסינן התם פ"ק דכלאים עובד כוכבים שהרכיב אגוז על גבי אפרסקין אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן, **נוטל משם וחוזר ונוטע במקום**

7. ועי' תוספתא כפשוטה, זרעים, עמ' 598 שו' 10; ובהסברת שיטות אלו האריך ברכי יוסף, יו"ד סי' רצה סעי' ז; ועי' גם במאמר של הרב עזרא בצרי, התורה והארץ ב, עמ' 383-392.
8. תוס' רא"ש, סוטה מג ע"ב, הוצ' מוסה"ק, עמ' קיז.
9. קידושין לט ע"א, הוצ' מוסה"ק עמ' שצט, ועי' שם במקורות שמביא המהדיר, הערה 187.
10. הל' כלאים סי' צא, מהד' הרב אברהם דוד, ח"ה, ובאריכות בהערה 23.
11. הל' כלאים, אות א.
12. רמב"ם הל' כלאים פ"ג ה"ה, בקשר לכלאי אילן: 'שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין'; ועי' חוקות הארץ, עמ' 161 והערה 2, מובאים מקורות העוסקים במשמעות מראית העין בכלאיים.
13. שו"ת חתמ"ס, ח"ו סי' כה.
14. ערוך השלחן, יו"ד סי' רצה סעי' יז.
15. סי' יג, יד, טו, כ, כא, כג.
16. קידושין לט ע"א (מודפס על הדף בע"ב). 'תוספות' אלו אינן תוספות ר"י הזקן אלא לפי הנראה הן פירוש של ר' אברהם מן ההר למסכת קידושין; עי' במאמר של יהודה ליב בלוי, 'עלים אחדים בלתי נודעים מתוספות למסכת כתובות עם מאמר קטן על תוספות רבינו יצחק הזקן', ספר זיכרון לאברהם אליהו, פטרבורג תרס"ט, עמ' 364-367; הנ"ל במבוא לשיטת הקדמונים, לרבנו אברהם מן ההר, למסכת יבמות; וע"ע במה שכתב י' לובצקי במבוא לספר בדקי הבתים, עמ' XVI-XXII. תודה לפנחס רוט על המקורות.

אחר ע"כ. והוי דומיא דכלאי בהמה דתנן כלאי בהמה מותרים לגדל ולקיים ואין אסורין אלא מלהרביע...

המשפט 'ואם עבר והרכיב מותר בהנאה' יכול להתפרש בשלושה אופנים: א. מותר ליהנות מן הפירות. ב. מותר ליהנות מן הענפים של העץ, ולכן מותר לקצוץ ענף ממנו ולהשרישו במקום אחר. ג. מותר ליהנות מכל העץ, ולאחר שהורכב מותר לטעת אותו במקום אחר.

ונראית הפרשנות השלישית, כי מבואר שסיבת ההיתר היא שכלאי אילן הם 'דומיא דכלאי בהמה', ובהם האיסור אינו אלא מעשה ההרבעה בלבד. כיוון שכך, לאחר שנעשה מעשה האיסור – שוב מותר ליהנות מן העץ ומן הפירות, וכן מותר לטעת את העץ במקום אחר. דברי תוספות אלו שווים למה שכתב מרן הרב קוק זצ"ל ב'משפט כהן',¹⁷ בהסברת התוספתא לפי אחת מן הגרסאות.

אך מדברי הר"ש שהבאנו לעיל קשה להכריע מה דעתו להלכה, שכן בהמשך כתב: 'ובתוספתא משמע דאסיר...', והוא מביא את התוספתא כלאים (פ"א ה"ג-ה"ד), שמסופר בה על שני מעשים של הרכבות אסורות, ו'אותו תלמיד' קצץ את האילן המורכב. מכאן שלא רק שהקיום אסור אלא יש אף לעקור את האילן המורכב. ואמנם היה אפשר לומר שזו אינה הלכה כי בה"ד נאמר ש'אותו תלמיד' מתלמידי בית שמאי הוא, ואין הלכה כמותם. אך בירושלמי (כלאים פ"א ה"ד)¹⁸ מבואר שטענת חכמי יבנה 'מתלמידי בית שמאי הוי', נאמרה רק לגבי המעשה השני, שעוסק בהרכבת אגס על קרוסטמלין, כי תלמידי בית שמאי סברו שהם כלאיים זה בזה, בניגוד לדברי המשנה ש'האגסין והקרוסטמלין... אינן כלאים זה בזה'. לגבי המעשה הראשון אמרו חכמי יבנה: 'יפה אמר אותו תלמיד', ורק לגבי המעשה השני הם אמרו: 'מתלמידי בית שמאי הוי'.

כאמור, ב'תוספות רא"ש' כתב הרא"ש שמותר לקיים את האילן המורכב, אך ב'הלכות קטנות' (הל' כלאים, סי' ג) כתב הרא"ש להפך,¹⁹ ולא הסתפק בכך אלא כתב שאף לוקים על קיום האילן המורכב:

ואע"פ דכלאי אילנות נפקא לן משדך לא תזרע כלאים, לא אסיר אלא הרכבה דומיא דהרבעה דבהמה. אבל מותר לערב זרע אילנות זה בזה ולזרען וכן זרעי השדה עם זרעי האילנות ולזרען יחד **אע"פ שלוקין על הרכבת האילן ועל קיומו** אפ"ה הפרי מותר.

17. משפט כהן, סי' כא עמ' לד/2; ועי' במאמרנו, אמונת עתיך 92 (תשע"א), עמ' 28-30.
 18. מהד' האקדמיה ללשון העברית, עמ' 146, שו' 35: 'לא אמר אלא קרוסטמיל ע"ג אגס...'.
 19. ברור שאין שום בעיה בסתירה בין תוספות הרא"ש (שהובא לעיל) לבין דברי הרא"ש בהלכות קטנות. תוספות הרא"ש הוא קובץ פירושי תוספות שהעתיק הרא"ש מפירושי תוספות קדומים ומבוסס על פירושי תוספות ר"י הזקן ותוספות הר"ש; ואילו בהלכות קטנות הוא מכריע מהי ההלכה. עי' שם הגדולים' לחיד"א, מערכת ספרים ת, אות כב; וראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 586-596, ובעמ' 596 הערה *38.

ודבריו מוקשים, שכן לא קיימא לן כר' עקיבא שלוקים על הכלאיים!²⁰ נראים דברי החיד"א,²¹ שהסביר בשני אופנים: א. ייתכן שכוונת הרא"ש שאף חכמים מודים שלוקים על קיום הכלאיים אם הוא מלווה במעשה. ב. ייתכן שהסיפא היא אשגרא דלישנא, ובאמת דברי הרא"ש: 'לוקין' נסבים רק על הרכבה. הקיום אסור אך אין חיוב מלקות, ולא חש הרא"ש לדייק כי אין לכך נפקא מינה בזמן הזה. על כל פנים נראה שהרא"ש נקט להלכה כסברתו האחרונה של הר"ש, שמן התוספתא הנ"ל יש ראייה לאסור קיום האילן המורכב, ולפי זה, יש לאסור קיום האילן המורכב, אף שנתאחה הרוכב עם הכנה. וכן פסק הטור (יו"ד סי' רצה): 'ואסור לקיים המורכב אבל הפרי היוצא ממנו מותר ואפילו לזה שעבר והרכיבו', וכן פסק השלחן ערוך (יו"ד סי' רצה סעי' ז) וכתב כלשון הטור.

הרמב"ם השמיט דין קיום אילן שהורכב בכלאיים. אמנם אין דרכו של הרמב"ם להזכיר הלכות שאין להן מקור מפורש במשנה, בתוספתא או בתלמודים,²² אך במקרה דנן יכול היה הרמב"ם לכתוב הלכה זו מתוך התוספתא שמזכיר הר"ש ואשר מובאת גם בירושלמי (כלאים פ"א ה"ד). לכן נחלקו הפוסקים בהבנת שיטת הרמב"ם: יש אומרים שכיוון שהשמיט הלכה זו – סימן הוא שסבור שאין איסור קיום בכלאי אילן,²³ ויש אומרים²⁴ שהיא נכללת במה שכתב הרמב"ם (פ"א ה"ה): 'כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים...', כמבואר בגמרא (קידושין, לט ע"א), כלומר לדעתו יש איסור קיום בכלאי אילן.

לאור דברי החיד"א יש לפרש את מה שכתב הגר"א בביאורו (לשו"ע שם, ס"ק יט) שהמקור לדין השו"ע ש'אסור לקיים המורכב כלאים' הוא המשנה (כלאים פ"ח מ"א). אך דבריו אינם מובנים, שכן במשנה שם, כלל לא נזכר דין הרכבת אילן, וכאמור לעיל הר"ש למד מזה שאין איסור קיום באילן מורכב. אך יש לומר, לדעת הגר"א, שדין הרכבת אילן כלול בנאמר ברישא של המשנה: כלאי זרעים אסורים מלזרוע ומלקיים...! וכן משמע גם מהמשך דברי הגר"א (ס"ק כ):

אבל הפרי [היוצא ממנו – מותר] – שם וכן בהרכבת אילן וכמ"ש חולין קטו א כלאי זרעים ליתסרו כו' איתקיש כו' וקרא בהרכבת אילן כנ"ל.

גם בגמרא בחולין (קטו ע"א) שדנה לגבי היתר אכילה והנאה מן הפירות שנוצרו מזריעת כלאיים, וכן בהיתר אכילה והנאה מבהמה שנוצרה מהרבעת איסור, לא הוזכרו כלאי אילן. לכן כותב הגר"א: 'וקרא [שדך לא תזרע כלאים] בהרכבת אילן', ודינה כלול בכלאי זרעים.

20. אמנם עי' באר הגולה לשו"ע, יו"ד סי' רצה ס"ק יח, שלדעת הרא"ש לוקה כר' עקיבא; ועי' ארץ חמדה, כלאים עמ' עח-עט.

21. ברכי יוסף, יו"ד סי' רצה ס"ק ז, ד"ה ואנא.

22. עי' אגרות הרמב"ם, הוצ' הרב שילת, ח"ב עמ' תמג, לר' פנחס הדיין.

23. הר' זרחיה גוטה, מובא בברכי יוסף שם, ד"ה דין ז אסור.

24. החיד"א, בברכי יוסף שם, ד"ה ואנא.

1. חיוב עקירה של אילן שמורכב באיסור

אם משווים בין כלאי זרעים לבין כלאי אילן, אזי כפי שיש לעקור את הזרעים שנזרעו באיסור, כך יש לעקור את האילן המורכב באיסור.²⁵ וכן כתב ה'חזון איש' (דיני כלאים אות לה), שלא רק שאסור לקיים את האילן המורכב אלא אף יש לעקור אותו, וזו לשונו: אם כבר הורכב חייב לעוקרו [אף שהורכב ע"י נכרין] ואסור לנטעו במקום אחר אפי' אם עקרו בסלע עפר, אבל מותר ליטול ממנו יחור ולנטעו במקום אחר. ואם הוא ספק מינו יש לצדד להקל בקיומו. [ע"י סימן ב].

אף מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן, סי' יז) כתב שיש לעקור את האילן המורכב, אך יש לשים לב שתשובתו נכתבה לאנשי המושבה ראשון לציון, שעשו בניגוד להוראות שהוא עצמו נתן להם:²⁶

אמלא בזה את אשר נדברנו בהיותי במושבה שבוע העבר, למסור בזה ע"י כבוד הועד הנכבד את מחאתי, בכח קדושת תורתנו הקדושה, ע"ד המכשול הגדול הנעשה בהרכבת איסור באילנות שונים, ממישמש חח(??) ושזיפים, בשקדים, שכל אלה הנם אסורים חמורים, ואין ע"ז שום צד היתר כי אם באופן המיוחד, אשר הוריתי ופרסמתי כבר לשואלים רבים ממקומות שונים... וכל אותם שהרכיבו באיסור, דהיינו למעלה מן הקרקע ומינים אחרים, ובלא שום פסיקה, הרעו לעשות מאד, **ומן הדין חייבים הם לעקור את כל הנטוע באיסור.** אמנם מפני הדחק הגדול ותקנת השבים יזהרו לכל הפחות שיעשו שטר מכירה עם נכרי, למכור לו את כל האילנות המורכבים והקרקע השייך ליניקתם כל ימי חיי האילנות עד שיתבשו, ויצאו בזה לפחות מידי מכשול תמידי של איסור הקיום של הרכבת איסור, המוטל עליהם בכל שעה; וגם אחר זה אסור לישראל לעשות באילנות הללו כל עבודה העשויה לקיום האילנות והטבתם, חוץ מלקיטת הפירות שהיא מותרת.

מן הדין הם היו צריכים לעקור את האילנות המורכבים, אך בגלל שעת הדחק, הרב זצ"ל מוצא להם היתר שאינם חייבים לעקור את האילנות, אלא ימכרו לגוי את האילנות ואת הקרקע סביבם. אבל גם היתר זה אינו מתיר להם לעשות שום פעולה של קיום: לא השקיה ולא דישון – ומותר להם רק לקטוף את הפירות.²⁷

ג. הרכבת מין באינו מינו שלא נעשה בה עברה

הרב קוק זצ"ל²⁸ חוקר האם איסור הקיום הוא איסור עצמי או שמא הוא נובע ונגזר מאיסור הזריעה. הנפקא מינה היא האם יש איסור קיום כשנזרעו כלאיים בהיתר, כגון

25. ע"י רמב"ם, הל' כלאים פ"ב מה"ד עד סוף הפרק, בפרט הט"ו ש'באחד באדר משמיעין על הכלאים אחד יוצא לגינתו ולשדהו ומנקין אותן מכלאים...'

26. ע"י בתשובותיו במשפט כהן, מסי' יד ואילך, שהולך בעקבות החתם סופר שמתיר קיום העץ המורכב לאחר שהתאחה. ואמנם אין הוא רוצה לסמוך על כך לכתחילה, אלא מביא את סברתו כסניף להיתר כשיש ספק איסור בהרכבה וכאשר זו נעשית על ידי גוי.

27. וכך כתב הגר"ח זונדל גרוסברג, חוקות שדה, עמ' יא סעי' ח, ובאריכות בהערה יב.

28. חוקות הארץ, עמ' 52-54; משפט כהן, סי' יג, ד"ה וגם; שם, סי' כד אות ה (עמ' מט, ד"ה ועפ"ז).

במקרה שגוי זרע כלאיים עבור עצמו. לאור הנ"ל מסביר הרב קוק זצ"ל את המחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד (הל' כלאים פ"א ה"ג), ולדבריו הרמב"ם סובר שאיסור הקיום נגזר מאיסור הזריעה. לפי זה, הוא הדין בכלאי האילן, שכן הסוברים שיש איסור קיום בכלאי אילן, סוברים כך מפני שאיסור כלאי אילן נכלל באיסור כלאי זרעים כמבואר בדברי החיד"א (לעיל). אם כן יש בכך פתח להקל במקרים שנעשית הרכבת מין באינו מינו באופן שאיסורה אינו ברוך.

כיום ההכנה של רוב השתילים המורכבים נעשית במשתלות מקצועיות. כבר הארכנו במאמר 'איסור כלאי אילן בהרכבות שולחן'²⁹ והצבענו על כמה צדדי היתר בהכנת חלק מן השתילים של עצי פרי: בדרך כלל ההרכבה נעשית על ידי גוי; לפעמים העץ מורכב על שולחן וללא מצע גידול; הוא מורכב במנותק מן האדמה (עציץ שאינו נקוב) ובתוך בית; והנוטע במטע או בגינתו – נוטע שתיל שמצוי בתוך גוש אדמה, שהשתיל יכול לחיות ממנו זמן רב. אמנם מסקנתנו הייתה שאין לסמוך על כך לכתחילה, ואין להרכיב הרכבות של מין באינו מינו אף על ידי גוי. אך כאמור, הרב קוק זצ"ל תלה את איסור הקיום באיסור הזריעה, וספק גדול אם יש בהרכבה, ולאחר מכן בנטיעה של האילן המורכב, איסור של 'שדך לא תזרע כלאים'. כיוון שכן ייתכן שיש לסמוך על כך, ולהתיר את קיום העץ לאחר שהורכב בתנאים הנ"ל במשתלה, לפחות בשעת הדחק.

סיכום

- א. נראה יותר שעל פי שורת הדין יש איסור לקיים עץ מורכב, וזהו לפחות איסור דרבנן. לכן אם מתברר בוודאות שהעץ הנטוע בגינה מורכב מין באינו מינו – לכתחילה עדיף לעקור את העץ, ולטעת אחר במקומו בהיתר.
- ב. בשעת הדחק ובמקום הצורך, יש לסמוך על הדעות שאין איסור קיום בעץ מורכב (בפרט לאחר שהתאחה), בתנאים הללו: כאשר העץ הורכב במשתלה על ידי גוי, בתוך מבנה ובמנותק מן האדמה, ובעת הנטיעה השתיל היה בגוש אדמה ולא חשוף שורש.³⁰ במקרה כזה מותר להשקות, לדשן ולקטוף את הפירות.
- ג. אם לא ברור שההרכבה הייתה אסורה וייתכן שהכנה והרכב הם 'מין במינו', או לחילופין מדובר בכנה ורכב שהם 'ספק מינו' – מותר לכתחילה לקיים את העץ המורכב, כמבואר בדברי החזון איש' לעיל.

29. אמונת עתיך 92 (תשע"א), עמ' 25-38.

30. כמבואר בשו"ת חתמ"ס ובערוך השלחן שם; והגר"י אריאל (שו"ת באהלה של תורה ד, עמ' 246-248), נוטה להקל על סמך דבריהם; ועי' ארץ חמדה, כלאים עמ' פא-פב, שנוטה להתיר את הקיום רק כשיש ספק וכאשר הקרקע מכורה לגוי; ועי' בתשובת הגר"ד ליאור, אמונת עתיך 2 (תשנ"ה), עמ' 12, שהתיר את הקיום במקום הפסד, על סמך תשובת החתמ"ס ודברי ערוך השלחן, והוא ציין שלאידך גיסא יש איסור 'בל תשחית' בעקירת העץ. אמנם נראה שאם עוקר את העץ בגלל חשש כלאיים, אין בכך איסור שכן אינו 'דרך השחיתה' (רמב"ם הל' מלכים פ"ו ה"ח); ועי' בעניין זה בספר 'עץ השדה' לרב שטסמן (ירושלים תש"ס, עמ' נו), שמציין לשו"ת שואל ומשיב רביעא, ח"א סוס"י כח, וכן שו"ת דברי חיים, יו"ד ח"א סוס"י ס, שהרמב"ם התיר לעקור אילנו במקום צורך: 'ואין צורך גדול מזה לשמור מספק איסור תורה...!'